

INTRODUKSJON

Vitenskapelig (u)redelighet

Vidar Enebakk, Sekretariatsleder for Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH)

Jacob C. Hølen, Sekretariatsleder for Den nasjonale forskningsetiske komité for medisin og helsefag (NEM)

Torkild Vinther, Sekretariatsleder for Nasjonalt utvalg for gransking av redelighet i forskning (Granskingsutvalget)

I denne antologien har vi samlet bidrag fra flere forskere, som presenterer ulike perspektiver på vitenskapelig redelighet – og uredelighet. De representerer et bredt spekter av fagområder, og mange av dem har erfaring enten fra Nasjonalt utvalg for gransking av redelighet i forskning (Granskingsutvalget) eller fra de tre nasjonale forskningsetiske komiteene for henholdsvis medisin og helsefag (NEM), naturvitenskap og teknologi (NENT) og samfunnsvitenskap og humaniora (NESH).

Formålet med boka er ikke å gi entydige og endelige svar på hva vitenskapelig uredelighet er. Tvert imot handler det om å formidle

et mangfold av posisjoner og perspektiver. Bidragene viser blant annet at forskningsetikk handler om mye mer enn gransking av uredelighet. Arbeidet med forskningsetikk handler først og fremst om å *fremme* god forskningsskikk og å *forebygge* uskikk. I tittelen på boka har vi derfor satt u-en i parentes.

Uredelighet og vitenskapelighet

Hva er «uredelighet»? I normativ forstand dreier uredelighet seg dypst sett om brudd på den vitenskapelige sannhetsforpliktelsen. Debatten kan føres tilbake til antikken og til skillet mellom filosofi og sofisterei. Mens filosofene brukte logikk og systematikk i sin søken etter sann kunnskap, brukte sofistene retorikken til å overtale snarere enn å overbevise, være seg i politikken eller i etikken. I følge filosofene forsøkte sofistene å forfalske, fordreie eller holde tilbake sannheten. De var med andre ord uredelige. Redelighet, derimot, handler om å snakke sant (Pontoppidan 2007).

Hva da med «vitenskapelig redelighet»? Moderne vitenskap vokste på 1600-tallet fram i et oppgjør med antikkens metafysikk og tro på en absolutt sannhet. Vitenskapelig kunnskap var i beste fall sannsynlig. Vitenskapene hadde like fullt sannhetssøken som et felles normativt utgangspunkt – ofte omtalt som et institusjonelt imperativ og som «vitenskapens ethos». Ved bruk av vitenskapelige metoder kunne forskerne skape et sikkert fundament, som framtidige forskere trygt kunne bygge videre på – oppsummert i Newtons berømte formulering fra 1675: «If I have seen farther, it is by standing on the shoulders of giants» (Merton 1993). Nye metoder i seg selv var imidlertid ikke tilstrekkelig. Forskerne måtte også *offentliggjøre* sine funn og *kritisere* hverandres resultater for å utvikle ny og sikker kunnskap. Derfor er åpenhet og integritet grunnleggende redelighetsnormer sammen med krav om etterrettelighet og etterprøvbarhet. Det handler altså ikke bare om å søke sannhet, men også om å snakke sant. Tillit forutsetter troverdighet (Shapin 1994).

I nyere tid har tilliten til forskning vært utfordret fra flere hold, og forskningsetikken har vokst fram i spenningsfeltet mellom vitenskap og samfunn. Etter andre verdenskrig førte de grusomme eksperimentene i tyske konsentrasjonsleire til økt bevissthet om både *forsvarlig* forskning og krav om *samtykke* ved deltakelse i forskning. Innenfor samfunnsvitenskap og humaniora var det økt oppmerksomhet rundt interessekonflikter og respekten for ulike kulturer og grupper i samfunnet. Og i naturvitenskapene førte debatter om atomvåpen og forurensning til formuleringen av prinsipper om bærekraft og føre-var. Forskningsetikken skulle bidra til vern av individet, samfunnet og naturen. Men selv om debatter om vitenskap og samfunn ofte var intense, var det få som stilte spørsmålsteget ved vitenskapens integritet og troverdighet.

Skandaler og sanksjoner

Siden 1980-åra har det vært en markert økning i antall avsløringer av fusk i forskning. Slike saker svekker ikke bare tilliten til forskning i samfunnet, de bidrar også til at selve forskningen blir svekket. Vannskillet i norsk sammenheng var Sudbø-saken: I januar 2006 ble det avdekket at den anerkjente kreftforskeren Jon Sudbø hadde fabrikkert data i en artikkel i *The Lancet* året før. Granskingen av saken avslørte at flere av Sudbøs tidligere artikler også var basert på et fiktivt pasientmateriale. Mest omtalt i dag er Macchiarini-saken: I januar 2016 rapporterte det svenske dokumentarprogrammet *Uppdrag granskning* om den omfattende kritikken og mistenksomheten rettet mot stjernekirurgen Paolo Macchiarini, tilknyttet Karolinska Institutet i Stockholm. Han hadde blant annet operert inn kunstige struperør på pasienter, og til tross for at flere hadde dødd i etterkant av inngrepene, hadde den svenske institusjonen tilsynelatende ikke gjort noe med saken. Skandalen har rystet den forskningsetiske debatten både i Sverige og internasjonalt, og i

september 2016 ble hele styret ved Karolinska Institutet avskjediget. Disse sakene er selvsagt både spesielle og spektakulære, men det finnes også mange nyanser og gråsoner på skalaen fra fusk og diskutabel forskning til slurv, sjuusk og snusk.

På grunn av det økte omfanget av forskningsfusk har mange land iverksatt ulike tiltak for å forebygge uskikk og fusk. I noen land finnes det systemer for sanksjonering og straff ved alvorlige brudd på god vitenskapelig praksis. Denne håndteringen kan, på den ene siden, bygge på prinsippet om *akademisk selvregulering*, hvor forskersamfunnet selv setter standardene og sanksjonerer brudd. På den andre siden kan det være snakk om *juridisk regulering*, hvor uredelighet er nedfelt i lovverket og blir håndtert som brudd på juridiske lover. Både forskningen og forskningsetikken havner dermed i en spenning mellom *intern* selvregulering og *ekstern* lovregulering. Dette kan skape uklarheter om hva som er det normative grunnlaget for håndteringen av saker hvor det foreligger mistanke om fusk. Det kan også være uklart hva sentrale begreper som «uredelighet» og «god vitenskapelig praksis» faktisk betyr i ulike sammenhenger. Konsekvensen har vært en økt bevissthet rundt forskningsetikken de siste førti årene, men også økt byråkratisering av behandlingen av uredelighet.

Etikk eller juss

Forskjellen mellom etikk og juss har preget mye av debatten i Norge siden sommeren 2006, da vi fikk kunngjort en ny «Lov om behandling av etikk og redelighet i forskning». Denne lå også til grunn for etableringen av et Nasjonalt utvalg for gransking av redelighet i forskning (Ot.prp. nr. 58 (2005–2006)). Loven trådte i kraft 1. juli 2007 og hadde flere formål, blant annet å sikre uavhengigheten til de forskningsetiske komiteene og å skissere rammene for håndteringen av mulige brudd på god vitenskapelig praksis. Sudbø-saken bidro samtidig til et sterkt fokus på gransking og mulige sanksjoner,

og en egen definisjon av «vitenskapelig uredelighet» ble tatt inn i loven:

Med vitenskapelig uredelighet menes forfalskning, fabrikkering, plagiering og andre alvorlige brudd med god vitenskapelig praksis som er begått forsettlig eller grovt uaktsomt i planlegging, gjennomføring eller rapportering av forskning (§ 5).

I forarbeidene til loven ble det presisert at det sentrale begrepet «god vitenskapelig praksis» var knyttet til «forskningens sannhetssøken» (Ot.prp. nr. 58 (2005-2006), s. 9). Dette harmonerte med den forskningsetiske forståelsen formulert av NEM, NESH og NENT i 1997 i en rapport om *Fusk i forskning*, hvor uredelige handlinger var alvorlige brudd «på forskningens normer knyttet til forskernes sannhetsforpliktelse» (NEM, NENT og NESH 1997, s. 25). Tilsvarende i retningslinjene til NESH fra 2006, under punkt 27 om vitenskapelig redelighet: «Uredelighet dreier seg om brudd på vitenskapens sannhetsbestrebelse» (NESH 2006, s. 25). Uredelighet defineres med andre ord som et brudd på et sett av *redelighetsnormer* knyttet til sannhetssøken og sannhetsforpliktelse. Forskningsetikken omfatter selvsagt også en rekke andre normsystemer knyttet til vern av mennesker, samfunn og natur. Uredelighet derimot, handler om brudd på «vitenskapens ethos», og her er det vitenskapens troverdighet og tillit som er skadelidende og derfor må vernes.

Arbeidet i Granskingsutvalget har vist at det er vanskelig å håndtere forskningsetikkloven i praksis. Et problem er at den juridiske definisjonen av «plagiat» som er nedfelt i loven ikke nødvendigvis er sammenfallende med definisjonen av plagiat internt i forskersamfunnet. Et annet er at «vitenskapelig uredelighet» i loven har et høyt skyldkrav. Bruddene må være «begått forsettlig eller grovt uaktsomt» (§ 5). Det betyr at plagiat i *objektiv* forstand ikke nødvendigvis utgjør vitenskapelig uredelighet etter loven. Tilsvarende kan det være alvorlige brudd i forskningsetisk forstand, for eksempel

manglende innhenting av samtykke, som likevel faller utenfor lovens juridiske definisjon av uredelighet. Et tredje problem er at selve begrepsbruken i forskningsetikkloven og i benevnelsen på det nasjonale Granskingsutvalget er uklar: Utvalget gransker jo ikke redelighet, men mistanker om uredelighet.

Mye av debatten rundt forskningsetikk har i løpet av de siste ti åra havnet i skyggen av en ganske snever og spesialisert debatt om gransking og uredelighet. Forskningsetikkens *proaktive* fokus på å fremme god vitenskapelig praksis er blitt fortrenget til fordel for et *reaktivt* fokus på juridiske spørsmål om skyld, sanksjoner og straff.

Høsten 2014 varslet Kunnskapsdepartementet at de ville evaluere forskningsetikkloven. Forslag til en ny lov ble lagt fram av regjeringen i september 2016 (Prop. 158 L 2015–2016). De nasjonale forskningsetiske komiteene (FEK) var kritiske til noen av endringene, for eksempel av den sentrale definisjonen av «uredelighet». I lovutkastet er blant annet den sentrale formuleringen «god vitenskapelig praksis» i selve definisjonen byttet ut med «anerkjente forskningsetiske normer», uten at det kommer tydelig frem hva denne endringen faktisk innebærer. Gitt at den nye loven vil legge rammene for det forskningsetiske arbeidet i framtiden, håper vi denne antologien kan bidra til en bedre og bredere debatt.

Ulike perspektiver

I kapittel 1 skisserer Torkild Vinther hvordan uredelighet har vært håndtert ulikt i forskjellige land siden 1990-åra, hvilke spørsmål som er de mest sentrale i den internasjonale debatten, samt hvordan utviklingen i Norge kan forstås i et komparativt lys. I kapittel 2 drøfter Rune Nydal og Berge Solberg fundamentale filosofiske spørsmål knyttet til forskningsetikklovens definisjon av vitenskapelig

uredelighet og andre alvorlige brudd. I kapittel 3 rekonstruerer Ragnvald Kalleberg vitenskapenes normative grunnlag (vitenskapens ethos) med utgangspunkt i arbeidene til Robert K. Merton, Knut Erik Tranøy og Jürgen Habermas. I kapittel 4 argumenterer Anne-Hilde Nagel for betydningen av forebyggende arbeid og av å fremme «god akademisk folkeskikk» allerede i utdanningen. I kapittel 5 drøfter Ole-Andreas Rognstad og Harald Irgens-Jensen plagiatsbegrepet både i forskningen og i forskningsetikkloven, samt hvordan dette skiller seg fra opphavsretten og åndsverksloven. I kapittel 6 gir Bjørn Hofmann en oversikt over forskningen på uredelighet både internasjonalt og i Norge, og problematiserer hva ulike undersøkelser forteller oss om både omfanget av og ulike former for fusk i forskningen. Avslutningsvis, i kapittel 7, forklarer Charlotte Haug hvordan den generelle forskningsetikken de senere åra har blitt supplert med en egen publiseringsetikk, en utvikling som har vært ledet av fremragende medisinske tidsskrifter og den internasjonale *Committee on Publication Ethics* (COPE).

Samlet gir forfatterne viktige bidrag til forståelsen av uredelighet og vitenskapelig redelighet. I boka finnes et mangfold av perspektiver fra den forskningsetiske debatten, noen overlappende og noen motstridende. På denne måten formidler antologien også noen av de uklarerhetene som finnes internasjonalt, for eksempel når det gjelder betydningen av *research integrity* og behandlingen av *scientific misconduct* (European Science Foundation/All European Academies 2011; NordForsk 2014; Science Europe 2015). Det finnes med andre ord ingen entydige definisjoner, ingen felles tilnærming til problemet, og følgelig heller ikke noen enkle svar.

Vi håper denne antologien vil være en viktig ressurs for studenter og forskere, ikke minst i undervisning og opplæring, men også for andre som er involvert i arbeidet med å forebygge uredelighet og fremme god vitenskapelig praksis.

Referanser

- European Science Foundation/All European Academies (2011). *The European Code of Conduct for Research Integrity*. (http://www.esf.org/fileadmin/Public_documents/Publications/Code_Conduct_ResearchIntegrity.pdf).
- NEM, NENT og NESH (1997). *Fusk i forskningen. En studie av uredelighet og diskutabel forskning ved norske universiteter*. Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteene.
- NESH (2006). *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi*. Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteene.
- NordForsk (2014). *Research Integrity in the Nordic Countries – national systems and procedures* (https://www.nordforsk.org/no/publikasjoner/publications_container/research-integrity-in-the-nordic-countries-2013-national-systems-and-procedures)
- Merton, R.K. (1993). *On the Shoulders of Giants. The Post-Italianate Edition*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ot.prp. nr. 58 (2005–2006). Om lov om behandling av etikk og redelighet i forskning.
- Pontoppidan, C. (2007). *Er retorikken farlig? – Er etikken? En kritisk diskusjon af den etiske norm uredelighed*. Speciale i retorik. København: Københavns Universitet.
- Prop. 158 L (2015–2016). Lov om organisering av forskningsetisk arbeid (forskningsetikkloven).
- Shapin, S. (1994). *A Social History of Truth. Civility and Science in Seventeenth Century England*. Chicago: University of Chicago Press.
- Science Europe (2015). *Research Integrity: What it means, why it is important and how we might protect it* (<http://www.scienceeurope.org/research-integrity-what-it-means-why-it-is-important-and-how-we-might-protect-it/>)